

4. *Hepatica* MILL. — jaterník*)

Hepatica MILLER Gard. Dict. Abr., ed. 4, vol. 2, 1754. — Syn.: *Anemone* * *Hepatica* PERS. Syn. Pl. 2/1: 96, 1806.

Lit.: POP E. (1937): Cercetări citologice, anatomo-fiziologice și taxonomice la Anemonele din secția *Hepatica*. Bul. Grăd. Bot. Muz. Bot. Univ. Cluj 17: 97—159. — HADAČ E. (1966): Rozšíření jaterníku (*Hepatica nobilis* Mill.) v Československu. Preslia 38: 186—201.

Vytrvalé byliny s šikmým černohnědým oddenkem; z paždí velkých blanitých šupin vyrůstají květonosné nevětvené stonky. Listy 3laločné, ± kožovité, v přízemní růžici, vyrůstající až po odkvětu a vytrvávající zelené přes zimu do jara příštího roku. Květy jednotlivé, se zeleným na bázi srostlým listenovitým útvarem napodobujícím 3sečný kalich. Okvětní lístky modré, vz. růžové nebo bílé; nektaria chybějí; tyčinek mnoho; pylová zrna trikolpátní, vz. perikolpátní; květní lůžko polokulovité, řídce chlupaté; čnělky se po odkvětu neprodlužují. Nažky chlupaté s krátkým zobánkem, na bázi s masíčkem (rozšířené zdužnatělé gynopodium). — Asi 6 druhů na s. polokouli. — Entomogam. Myrmekochor.

1. *Hepatica nobilis* MILL. — jaterník trojlaločný

Tab. 73/1

Hepatica nobilis MILLER Gard. Dict., ed. 8, no 1, 1768.

— Syn.: *Anemone hepatica* L. Sp. Pl. 538, 1753. — *Hepatica triloba* CHAIX Pl. Vapinc. 32, 1785.

EXSİKÁTÝ: Fl. Čechoslov. Exs., no 248. — Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 1120. — PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 58. — TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 21.

Oddenek šikmý, hnědočerný, neztlustlý, se zbytky odumřelých bází starších nadzemních částí, s dlouhými (ca 20 cm), hnědočernými, málo větvenými kořeny. V době květu zachovávána růžice loňských kožovitých přízemních listů. Květonosné stonky 2—9, obvykle 5—20 cm vys., měkce chlupaté, červenohnědé, někdy fialově naběhlé, vyrůstající z paždí blanitých, slámově zbarvených až nahnědlých, vejčitých, 1,5—2,7 cm dl. šupin. Nové přízemní růžice listů se vytvářejí plně až po odkvětu; listy dlouze řapíkaté s čepelí 3laločnou, na bázi srdčitou, 5—11 cm šir., s úkrojky velmi široce vejčitými, na okraji celokrajnými, výjimečně s jednotlivým hrubým zoubkem až mělkým lalokem, v mládí plstnatou, záhy olysávající; 3sečný listenovitý útvar, napodobující kalich, těsně pod květem (1—3 mm, za plodu až 5 mm oddálený), s úkrojky listenů 5—13 mm dl., úzce až široce vejčitými, celokrajnými, teprve na bázi srostlými. Květ sytě blankytně modrý, vně světlejší, zřídka růžový nebo bílý, 1—3 cm šir.; okvětních lístků 5—10, jsou eliptické, podlouhle eliptické nebo vejčitě kopinaté, na konci zakrouhlené, lysé, záhy opadavé; tyčinky smetanově bílé s karmínovým spojidlem; semeníky hustě chlupaté; čnělky se po odkvětu neprodlužují; blizny hlavaté. Nažky ca 3 mm dl., kuželovitě vřetenovité, krátce zobánkaté, s chlupy přímo odstálými, rezavými, na bázi s masíčkem (elaiosomem). III—IV. Hkf.

*) Zpracoval V. Skalický.

2n = 14 (ČSR: 41. Stř. Povlt., 68. Mor. podh. Vysoč.)

Variabilita: Druh je dosti proměnlivý v rámci individuální variability. Nápadné jsou zejména barevné odchylky s růžovými nebo bílými květy. Velká variabilita je v tvaru i počtu okvětních lístků (též i rostliny plnokvěté). Proměnlivá je velikost květu i barva různých částí tyčinek. Listy mohou mít vzácně i 2 bělavé skvrny, různé široké laloky, na okraji výjimečně i jednotlivé mělčí i hlubší zuby až další laloky. Listenovitý útvar je někdy tvořen 4 listeny. Extrémní případy odění byly rovněž popsány jako vnitrodruhové taxony. Všechny tyto odchylky jsou bezvýznamné, hodnotitelné nanejvýš jako formy (pokud jsou dědičné), někdy udržované jen vegetativně v kultuře.

Ekologie a cenologie: Listnaté, vzácněji smíšené lesy, výjimečně světliny ve smrkových monokulturách, dosti často také lískové nebo i jiné křoviny a lesní pláště. Půdy eutrofní, mírně kyselé až mírně bazické, humusovité, nejčastější půdní typ hnědozem, na podkladech bazických, ale i kyselých. Diagnostický druh svazu *Carpinion* (s přesahem do některých společenstev svazů *Quercion pubescenti-petraeae* a *Fagion*), často roste ve společenstvech svazu *Prunion spinosae* (zejména lískové křoviny), vzácněji i v jiných společenstvech.

Rozšíření v ČSR: V termofytiku a mezofytiku, pouze ojedinělé nálezy v oreofytiku. Těžiště rozšíření v kolinním až montánním stupni. Převážná většina lokalit je mezi 250—600 m (max.: Doupovské vrchy, Těš u Doupova, 850 m). Ekologicky podmíněný hiát v jv. části ČSR souvisí pravděpodobně s vyššími teplotami v letním období (HADAČ 1966). Na základě morfoekologického utváření považuje SCHARFETTER (1953) jaterník za starý třetihorní typ. — Mapy: HADAČ 1966: fig. 5 (in append.); SLAVÍK FKS 1986: 72.

T: 1. Doup. pah., 3. Podkruš. pán. (dříve vz., ?†), 4. Loun.-lab. střed. (b. Lab. střed. a c. Ústěc. kotl. hojně; a. Loun. střed. vz., ?†), 5a. Dol. Poohří, 6. Džbán, 7. Stře-

dočas. tab. (vz.), 8. Čes. kras, 9. Dol. Povlt., 10. Praž. ploš. (vz.), 11.—15. Polabí, 16. Znoj.-brn. pah., 17b. Pavl. kop., 20. Jihomor. pah. (Diváky), 21. Haná (vz.). — M: 24. Hor. Poohří (Podhoří z. od Chebu †; eruptiva u Hor a Děpoltovic), 25. Kruš. podh. (Telšské údolí u Jirkova), 27. Tachov. bráz. vz., 28. Tep. vrchy (vz.), 29. Doup. vrchy, 31a. Plz. pah. vl., 32. Křivokl., 33. Branž. hv., 34.—36. Podbrd. okr., 37. Šum.-novohr. podh. (Předšum. váp. hojně, jinak vz.), 38. Bud. pán. (sz. část), 39. Třeboň. pán., 40. Jihočes. pah., 41. Stř. Povlt., 42. Votic. pah. (vz.), 44. Mileš. střed., 45. Verneř. střed., 46d. Jetřich. sk. město (Jetřichovice, čedičový vrch), 48b. Liber. kotl., 49. Frýdl. pah., 50. Luž. hory (vz.), 51. Polom. hory, 52. Ral.-bez. tab., 53. Podješ., 54.—58. Podkrk. okr. [chybí: 58c, g—i], 59.—63. Podorl. okr. [chybí: 59], 64.—66., 69. Sáz.-chrud. okr. (vz.), 67. Českomor. vrch. (vz.), 68. Mor. podh. Vysoč., 70. Mor. kras, 71. Drah. vrch., 72. Zábř.-unič. út., 73. Hanuš.-rychleb. vrch. (vz.), 74. Slez. pah., 75. Jes. podh. (vz.), 76. Mor. brána, 79. Gottw. vrchy (mezi Gottwaldovem a Želechovicemi — sotva původní), 80. Stř. Pobečví (Jarcová u Valašského Mezifičí), 83. Ostr. pán. (vz.), 84. Podbesk. pah. — O: 91. Žďár. vrchy (velmi vz.).

5. *Pulsatilla* MILL. — koniklec*)

Pulsatilla MILLER Gard. Dict. Abr., ed. 4, vol. 2, 1754. — Syn.: *Anemone* L. Sp. Pl. 532, 1753 p. p. — *Anemone* sect. *Pulsatilla* (MILL.) DC. Regni Veg. Syst. Natur. 1: 193, 1817 et sect. *Preonanthus* DC. l.c., 1:193, 1817. — *Preonanthus* (DC.) SCHUR Verh. Mitth. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt 4: 11, 1853.

Lit.: PRITZEL G. A. (1841): Anemonarum revisio. Linnaea 15: 561—698. — ČELAKOVSKÝ L. (1865): Ist Pulsatilla Hackelii Pohl ein Bastard? Lotus 15: 8—11. — DOMIN K. (1923): Pulsatilla montana Rechb. — nový koniklec československé květeny a některé vzácné odrůdy našich konikleců. Věda Pffr. 4: 159—163. — ZAMELS A. (1926): Beiträge zur Kenntnis des Formenkreises Pulsatilla patens (L.) Mill. Acta Horti Bot. Univ. Latv. 1: 81—108. — ZAMELS A. et PAEGLE B. (1927): Untersuchungen über den anatomischen Bau der Blattstiele in der Gattung Pulsatilla Tourn. Ibid. 2: 133—164. — VISJULINA O. (1939): Do systematyky predstavnykiv rodu Pulsatilla Adans. flory URSS. Ž. Inst. Bot. AN URSS no 21—22: 257—266. — VOELTER-HEDKE L. (1955): Das Problem der Artgrenzen bei Pulsatilla vulgaris. Feddes Repert. 57: 101—155. — AICHELE D. et SCHWEGLER H. W. (1957): Die Taxonomie der Gattung Pulsatilla. Ibid. 60: 1—230. — ZIMMERMANN W. (1958): Zur Taxonomie der Gattung Pulsatilla Miller. Ibid. 61: 94—100. — DETTMANN U. (1959): Merkmalsanalysen bei mecklenburgischen Pulsatilla pratensis-Populationen. Ibid. 62: 4—18. — WINKLER S. (1962): Systematische Untersuchungen über den Formenkreis Pulsatilla grandis Wenderoth. Bot. Jb. 81: 213—251. — ZIMMERMANN W. et GRUND D. (1962): Zur Morphologie und Anatomie von Pulsatilla. Beitr. Biol. Pfl. 38/1: 1—29. — ZIMMERMANN W. et MIEHLICH-WOGEL G. (1962): Zur Taxonomie der Gattung Pulsatilla. III. Kulturpflanze, suppl. 3: 93—133. — ZIMMERMANN W. (1964): Koniklece ČSSR a jejich zvláštnosti. Ochr. Přír. 19: 44—47. — ZIMMERMANN W. (1967): Zur Taxonomie von Pulsatilla. V. Feddes Repert. 74: 167—170. — ŠOUREK J. (1968): Rod Pulsatilla Mill. v Krkonoších. Preslia 40: 76—79. — HUYNH K.-L. (1970): Le pollen et la systématique du genre Pulsatilla. Bot. Jb. 89: 584—607. — HOUFEK J. et SKALICKÝ V. (1972): Pulsatilla vernalis (L.) Mill. — koniklec jarní. Sborn. Jihočes. Muz. České Budějovice, Přír. Vědy, 12, suppl. 3: 30—36. — HOLUB J. (1978): Pulsatilla × hackelii Pohl. Severočes. Přír. 8—9: 132 et 134—135. — SKALICKÝ V. (1981): Pulsatilla vulgaris Mill. In: SKALICKÝ V. et HROUDA L. [red.], Materiály ke květeně Černokostelecka a přilehlého okolí, p. 386—388. Praha.

Vytrvalé trsnaté chlupaté byliny s vícehlavým oddenkem s pupeny obalenými šupinami. Listy 1—12 v přízemní růžici, složené (výjimečně alespoň členěné). Stonek s jediným květem a s listenovitým útvarem, obvykle složeným ze 3 listenů (brakteol). Okvětních listků obvykle 6, korunovité zbarvených, vně chlupatých, buď téměř shodných, nebo tvarově rozlišených na vnější a vnitřní kruh; tyčinek a pestíků mnoho; vnější tyčinky většinou přeměněny v staminodiální nektaria. Nažky s několik cm dl. chlupatým přívěskem. — Asi 30 druhů, převážně v mírném a mírně teplém pásmu s polokoule. — Protogyn. Entomogam. Anemochor.

Poznámka: V literatuře je dol. část stonku až po listenovitý útvar často nazývána stvolem; hor. část, po odkvetu se značně prodlužující, se nazývá květní stopka.

Význam: Všechny druhy tohoto rodu jsou jedovaté. Za čerstva obsahují glykosidický lakton ranunkulin, který je velmi labilní a je rychle enzymaticky štěpen na jedovatý protoanemonin a glukosu; sušením se mění na inaktivní dimer anemonin. Je jedovatý též pro dobytek. Květní barviva obsahují převážně delfinidinové glykosidy. Estetické hodnoty konikleců se využívá

*) Zpracoval V. Skalický.

Údaje ze Šumavy (mezi Horní Vltavici a Zátóni) a z Hrubého Jeseníku (Velká Kotlina, u Františkovy myslivny) se nepodařilo ověřit.

Celkové rozšíření: Evropa, kromě s. části Evropy, Vel. Británie a j. části evropského SSSR. — Mapy: MEUSEL et al. 1965: 160.

Význam: Často se pěstuje v zahradách, zejména v barevných (růžové, bílé) a plnokvětých odchylkách. Rostlina slabě jedovatá; obsahuje velmi málo ranunkulinu, jehož aglykonem je jedovatý protoanemonin. Dříve se používalo všech nadzemních částí rostliny v lidovém léčitelství. Listy se vykupují jako droga. Květní barviva obsahují převážně cyanidinové glykosidy.

Poznámka: Občas se pěstuje v zahradách velkokvětý druh *Hepatica transsilvanica* FUSS, jaterník sedmihradský, původem ze Sedmihradska, s velmi dlouhým oddenkem, s několika hrubými zuby až laloky na okraji listových laloků a s malými zoubky na špičce úkrojků listenovitého útvaru.

Tab. 73: 1 *Hepatica nobilis*, 1a — plod. — 2 *Anemone sylvestris*, 2a — souplodi, 2b — plod.

406 *Anemone / Anemonastrum*

